

Toplumsal Hareketin Kalbinde Bir Yeni Özne: Anneler Türkiye’de Cumartesi Anneleri ve Arjantin’de Mayıs Meydanı Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*

Ayfer GENÇ YILMAZ**

Özet

Bu çalışmada, Arjantin’de 1976-83 yılları arasında hüküm süren askeri cunta döneminde kaybolan çocuklarının peşine düşen Mayıs Meydanı –Plaza de Mayo- Anneleri ile Türkiye’de 1980 askeri darbesi ve onu takip eden militarist yönetimler altında devletin elinde kaybolmuş çocuklarını arayan Cumartesi Anneleri karşılaştırılmalı olarak incelenmektedir. Söz konusu hareketlerin meydana geldiği ülkeler arasındaki tarihsel, kültürel ve sosyolojik farklılıkların incelendiği çalışmada, Cumartesi Anneleri’nin Mayıs Meydanı Anneleri’nden çeşitli noktalarda esinlediğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda çalışma, ilk olarak, her iki ülkede ortaya çıkan bu toplumsal hareketleri askeri darbeleri hazırlayan nedenler ve militarist yönetimlerin muhalifleri sindirme politikaları üzerinden tartışmaktadır. Sonrasında, ortaklaşan sivil itaatsizlik eylem biçimleri, hareket sembolleri ve annelerin eylemlerini gerçekleştirdikleri mekânlar ayrıntılarıyla sunulmaktadır. İkinci bölümde ise toplumsal hareketler, toplumsal cinsiyet üzerinden bir analize tabi tutulmaktadır. Bu çerçevede, ulus-devlet ve milliyetçi söylem tarafından annelere atfedilen kutsallığın dışına çıkan Mayıs Meydanı ve Cumartesi Anneleri’nin farklı bir kamusalılığı inşa etme süreçleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Plaza de Mayo, Cumartesi Anneleri, gözaltında kayıp, toplumsal hareketler

* Bu çalışma Doç. Dr. Ergun Aydınöğlü’nun Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programında verdiği Türkiye’de Sosyal Hareketler ve Siyaset Dersi kapsamında hazırlanmış bir ödevin yeniden düzenlenmiş halidir. Sayın Hocam Aydınöğlü’na müteşekkirim. Metindeki kusur ve yanlışların tüm sorumluluğu ise bana aittir.

** İstanbul Ticaret Üniversitesi, Araştırma Görevlisi ve YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi. E-mail: ayfergenc@gmail.com

A New Subject at the Heart of Social Movements: Mothers

A Comparative Analysis on the Saturday Mothers in Turkey and the Mothers of the May Square in Argentina

Summary

This study aims to comparatively analyse the Mothers of the May Square - Plaza de Mayo – in Argentina and the Saturday Mothers in Turkey both seeking their children who were lost during the military junta period between 1976-83 and the military coup of 1980 and succeeding governments, respectively. In that regard, the study takes into account the fact that the Saturday Mothers in Turkey were inspired by the Mothers of the May Square, notwithstanding the historical, cultural and sociological differences. The study situates these social movements in a framework that discusses the causes of military coups and the politics of intimidation of dissidents by authoritarian governments. It, then, presents presents the forms of civil disobedience, symbols of movements and spaces of activism of the mothers. The second section analyzes the movements from a gender perspective. The discussion shows that the Mothers of the May Square and the Saturday Mothers construct an alternative public presence different from the one attributed by the nationalist discourse and the nation-state.

Keywords: Plaza de Mayo, Saturday Mothers, lost in custody, social movements

Giriş

“Bir tek mücadele kaybedilir; o da terk edilen mücadeledir.”
Mayıs Meydanı Anneleri

“... ”

Benim annem Cumartesi her bir dilde çıkar sesi
Benim annem Cumartesi elinde solmuş bir resim
Benim annem Cumartesi hesap soracak öfkesi
Benim annem Cumartesi benim annem cumartesi”
Bandista - Cumartesi Anneleri

Taksim’de her Cumartesi meydana, hemen Galatasaray Lisesi’nin önünde görmeye alışık olduklarımız arasında tanıdık olmayan bir yüz var. Elinde mikrofon ile konuşmasına başlamak üzereyken gözyaşlarına boğuluyor. Karşısında bulunduğu kalabalıktan etkileniyor ve ağlamaktan tıkanıyor, bir süre konuşmıyor. Sonra biraz gücünü topladığında şöyle devam ediyor: “ ... Öteki diye bir şey yoktur. Ötekiler biziz. Biz sizsiniz; siz biziz. Bizim orada, Arjantin’de bir söz vardır: Bir tek mücadele kaybedilir; o da terk edilen mücadeledir” (*Plaza de Mayo’dan Cumartesi Anneleri’ne- Cumartesi Anneleri - 351. Hafta*, 2011).

Taksim meydanında konuşan bu yabancı yüz Arjantin’in Mayıs Meydanı -*Plaza de Mayo*-Anneleri’nden Maria Euquenía Mendizébal. Hitap ettiği kalabalık ise Türkiye’nin Cumartesi

Anneleri ve onlara destek olmak için orada bulunan niceleri. İki ülkenin annelerini ortak olanda birleştiren ise “kayıp” ya da daha doğru bir ifadeyle “kaybedilmiş” çocuklarının yasını tutarken, aynı zamanda, militarizm görüntüsü altındaki devlet şiddeti ve terörünün hesap verebilmesini sağlamak. Her iki ülkenin annelerinin çocukları da bir gün gözaltına alınmış, devletin elinde yok olmuş, bir daha ise kendilerinden haber alınamamış dünün ve şimdinin “kayıpları” ya da *desaparecidosu*¹.

Arjantin’de 1976 yılında iktidarı ele geçiren askeri cunta, Türkiye’de ise 1980 yılında yaşanan askeri darbe ve bunları takip eden militarist yönetimler, sıkıyönetimler ve devlet şiddeti kayıpların başlıca sorumlularıdır. İnsan hakları ihlali olarak kabul edilen gözaltında kayıplar, kişinin güvenlik kuvvetleri tarafından gözaltına alındıktan sonra bir daha kendisinden haber alınmamasını ve güvenlik güçlerince yakalandığı ya da tutuklandığı halde, devletin bunu kabul etmemesi anlamına geliyor. Ya da gözaltındaki kayıplar en kısa şekliyle kişinin zorla kaybedilmesi demektir (Tanrıkulu, 2003).

Arjantin’de 1976-83 yılları arasında yaşanan askeri diktatörlük döneminde kaybolan, işkence gören gençlerin anneleri, akrabaları onlarca yıl Mayıs Meydanı’nı beklediler. Türkiye’de ise 1980 darbesi ile başlayan, ondan sonra da devam eden, 1990’lı yıllar ile birlikte sistematik hale gelen ve özellikle Kürt² ve sol grupları hedef alan devlet teröründen zarar görmüş, öldürülmüş, işkence görmüş ve hala kayıp olan gençlerin anneleri, 17 Mayıs 1995 tarihinden beri Galatasaray Meydanı’nda -1999 yılında verilen ara dışında- her Cumartesi beklemeye devam etmektedir.

Arjantinli annelerin ilk ortaya çıkışı 1977 yılına denk gelirken (Bosco, 2006); bu tarih, aynı zamanda, askeri cuntanın halen görevde olduğu bir zamana işaret etmektedir. Türkiye’de annelerin ortaya çıktığı tarih olan 27 Mayıs 1995 ise, Cumartesi Anneleri için tesadüfi bir tarih değildir. Arjantin’de kayıpların başladığı askeri cunta döneminde ortaya çıkan anne hareketi, Türkiye’de askeri darbeden yıllar sonra ve özellikle kayıpların sistematikleştiği 1995 yılında kendini gösterebilmiştir.³ Yine de gözaltında kayıpların büyük ölçüde 1990’lı yılların askeri

¹ *Desaparecido* İspanyolca’da “kayıp” anlamına gelmektedir. Türkiye’de Cumartesi Anneleri tarafından ise “kayıp” yerine daha çok “kaybedilmiş” veya “kaybedilen” kelimeleri tercih edilmektedir. Burada vurgulanmak istenen, özetle, kayıpların biri tarafından bilerek ve isteyerek kaybedildiği gerçeğidir.

² Arjantin örneğinden farklı olarak Türkiye’de gözaltında kayıp sorunu etnik bir nitelik de kazanmaktadır. 1980 yılında başlayan ve 1990’lı yıllarda sistematik hale gelen gözaltında kayıp sorunu büyük ölçüde Kürtleri hedef almıştır. Gözaltında kayıpların ilk kurbanlarından ve kayıpların Türkiye’deki simge ismi haline gelen Kürt kökenli Cemil Kırbayır 1980 askeri darbesinin ertesi günü 13 Eylül 1980 tarihinde gözaltına alınmış ve bir daha da kendisinden haber alınmamıştır. Cemil Kırbayır’ın annesi Berfo Ana Cumartesi Anneleri’nin sembolü haline gelmiş, oğlu Cemil’e kavuşmadan hayatını kaybetmiştir (Altay, 2014). Kürtlere darbe ertesi militarist yönetim altında yapılan baskı ve genel anlamıyla Kürt sorununa dair ayrıntılı bilgi için bkz. Yeğen (2013).

³ Burada Arjantin ve Türkiye arasında hareketlerin ortaya çıkışı bağlamında bir karşılaştırma yapılırken önemli bir ayrıntı gözden kaçırılmamalıdır. Buna göre Arjantin’de anneler, askeri diktatörlük döneminde eylemlerine başlarken Türkiye’de Cumartesi Anneleri darbeden yıllar sonra ilk kez bir araya gelmişlerdir. Ancak burada önemli bir fark bulunmaktadır: Ülkenin doğusunda halk 1980 askeri darbesinden sonra da uzunca bir süre OHAL bölgesi uygulamaları altında yaşamıştır. OHAL yönetiminden, söz konusu coğrafyada, ancak 1990’lı yılların ortalarından itibaren vazgeçilmeye başlanmıştır. Bazı illerde ise OHAL koşulları 2000’li yılların başına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla darbe ve darbe koşullarının Türkiye’de en azından ülke coğrafyasının doğusu için, Cumartesi Anneleri’nin eylemleri başladığında, hala devam ettiği rahatlıkla söylenebilir.

yönetim koşullarının devam ettiği Olağanüstü Hal (OHAL) bölgelerinde yoğunlaştığını söylemek gerekmektedir. Hasan Ocak'ın cesedi 1995 yılında Kimsesizler Mezarlığı'nda bulunduğu ve devlet bunun hesabını soranlar karşısında sessiz kaldığında artık en azından anneler için bir şeyler yapmanın zamanı gelmiştir (Kayılı, 2004: 264).

Arjantin'de Mayıs Meydanı Anneleri üzerine çok sayıda araştırma farklı disiplinler çerçevesinde ve de disiplinler arası bir bağlamda yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet (Lazar, 2006), demokratikleşme (Femenia, 1987), insan hakları (Bosco, 2006) Plaza de Mayo Anneleri'nin ele alındığı farklı perspektiflerden sadece bir kaçıdır. Türkiye'de Cumartesi Anneleri üzerine ise aradan geçen neredeyse yirmi yıla rağmen çok az sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında disiplinler arası bir şekilde ele alınmış olan Baydar ve İvegen'in (2006) çalışması önemli bir yere sahiptir. Elinizdeki bu çalışma çerçevesinde yapılmak istenene paralel bir biçimde Baydar ve İvegen, Cumartesi Anneleri'ni disiplinler arası bir bağlamda ve toplumsal cinsiyet üzerine yoğunlaşarak ele almışlardır. Elinizdeki metin ise Baydar ve İvegen'in kaldığı yerden devam etmek ve aynı zamanda *Plaza de Mayo* Anneleri ile karşılaştırmalı bir analiz sunmak amaçındadır. Bu bağlamda çalışma, anneliğin farklı ülke ve coğrafyalarda ve farklı toplumsal ve ekonomik koşullar altında ortak bir sembol olarak duygular üzerinden kurduğu ortak kimlik yardımıyla nasıl farklı bir kamusal inşâ edebildiğini tartışmak niyetindedir. Bu bağlamda anneliğin hem bir olumlu katkı hem de bir nevi engel olarak toplumsal hareketin oluşumunda ve gelişimindeki rolü karşılaştırmalı olarak incelenerek Cumartesi Anneleri üzerine mevcut literatüre katkı sağlanmak istenmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda resmedilen haliyle Arjantin ve Türkiye'de bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkan anne hareketlerinin karşılaştırmalı analizini yapmadan önce not edilmesi gereken Türkiye'deki Cumartesi Anneleri'nin, Arjantin'deki Mayıs Meydanı Anneleri'nden esinlendikleri veya onları örnek aldıkları gerçeğidir. Bunu çalışma boyunca akılda tutmak suretiyle, toplumsal hareketlerin yeni yeni küreselleşmeye başladığı 1990'lı yılların başında, aynı kayguları duyan farklı ülke vatandaşlarının birbirlerinden esinlenmeleri önemli bir gerçeklik oluşturmaktadır. Diğer yandan her ülkenin kendine özgü sosyo-ekonomik şartları, tarihselliği, gelenekleri, toplumsal hareket kültürü de şüphesiz bu hareketleri tüm benzerliklerine ve ortaklıklarına rağmen farklılaştırmaktadır.

Bu bağlamda çalışma kapsamında öncelikle, iki ülkede söz konusu hareketlerin temelini hazırlayan devlet şiddetinin arka planına, askeri darbeler ve militarizme bakıldıktan sonra; ilerleyen kısımda hareketleri daha yakından tanımak adına, hareketlerin ortaklaşan sivil itaatsizlik karakterine ve sembollerine, bedeni öne alan politikalarına bakılarak farklı ve benzer yönlerine değinilecektir. Ardından, ikinci bölümde, hareketlerin "annelik" üzerinden örgütlendiği gerçeği çerçevesinde anneliğin nasıl olup da farklı bir kamusal inşâ edebildiği tartışılacaktır. Bu bağlamda her iki ülkede hareketin temelinde yer alan annelerin sosyolojik profilleri ve bu profillerin hareketler nezdinde bir etkide bulunup bulunmadığı sorgulanacaktır. Son olarak annelik üzerine yapılan vurgunun her iki hareket için bir zaaf mı yoksa tersine bir çeşit söylem güçlendirici etken mi olduğu değerlendirilecektir.

Hareketleri Yakından Tanımak

Toplumsal Hareketlerin Arka Planı: Arjantin ve Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sonrası

Çalışmanın konusunu oluşturan Mayıs Meydanı Anneleri ile Cumartesi Anneleri’nin ayrıntılı incelemesine geçmeden önce her iki hareketi de daha yakından tanımak adına iki ülkede de hareketlerin öncesinde yaşanan askeri diktatörlük dönemini hazırlayan koşullara yakından göz atmak gerekmektedir. Bu bağlamda her iki hareketi birleştiren ve ortaya çıkışlarında en önemli rolü üstlenen askeri darbe ile onu takip eden askeri yönetim ve militarist devlet şiddetini incelemek gerekli görünmektedir.

Arjantin’de 1973 yılında gerçekleşen demokratik seçimler ertesinde 1970’li yılların Peronist ittifakı; sendika bürokratları, idealist sol gençlik, sağcı Katolik milliyetçiler ve küçük işadamlarından oluşan karmaşık içeriğe sahip bir siyasal yapılanma olarak iktidarı kısa sürede ele geçirdi. 1973’te iktidara gelmelerinin hemen ardından önce 1 Temmuz 1974’te Peron hayatını kaybetti (Femenia, 1987). Ardından başlayan ittifak içi kavga ve mücadeleler, az zamanda, ittifak içerisinden solcu grupların dışlanması ve marjinalleştirilmesi hamleleri ile hızlanırken, medya da sol grupların dışlanması ve gayr-ı meşrulaştırılması sürecini tetikledi (Femenia, 1987: 9). Peron’un ölümü sonrası başkan olan eşi Isabel Peron ise deneyimsizliği nedeniyle bu istikrarsızlığa çare olamadı. Aynı dönem, Arjantin tarihinin siyasal şiddet dalgalarından belki de en önemlisine sahne oluyordu (Hernandez, 2002: 393). Bunu takip eden süreçte ise, 1970’li yıllar boyunca, ülkede hâkim olan siyasal istikrarsızlık ve ekonomik krizlere çözüm olması umuduyla ordu, “istikrar”ı sağlamak ve “düzen”i yeniden kurmak adına göreve çağrıldı. 24 Mart 1976 yılında iktidarı ele geçiren askeri dikta, 1983 yılına kadar konumunu korurken ülkedeki sol kesimler başta olmak üzere muhalifleri toptan yok etme mücadelesine girişti. İstikrarı sağlamak ise, askeri yönetim altında, her türlü olası muhalefetin kökünün kazınması anlamına gelmekteydi (Hernandez, 2002: 394). Askeri cuntanın iktidarı ele geçirmesiyle birlikte ülkedeki siyasal partiler lağvedildi; sendikalar ve üniversiteler ise hükümet kontrolü altına yerleştirildi (Agosin ve Franzen, 1987: 426). Sendikalar, siyasal eylemciler, üniversite öğrencileri, insan hakları savunucuları, hepsi, bundan sonraki askeri dikta yıllarının ve devlet şiddetinin hedefi haline geldi. “Kırlı Savaş” (Koepsel, 2011) olarak anılan bu dönemin en önemli amacı ise muhafazakâr ulusalcı bir kimlik ve patriarkal bir ideolojiyi zorla ve baskıyla Arjantin toplumuna kabul ettirmek anlamına geliyordu (Bejarano, 2006: 146). Kırlı Savaş boyunca, çok sayıda kişi gözaltına alındı, işkence gördü ve kayboldu. Farklı kaynaklarda, askeri diktatörlük altında yaklaşık sayılarla, Torre’ye (2000: 244) göre 9 bin ila 30 bin kişiye, Domenici ve Foss’a (2001: 237) göre 30 bin ila 45 bin arasında kişinin kaybının söz konusu olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle 1970’li yıllar ve erken 1980’li yıllar Arjantin’de “kayıplar dönemi” olarak da anılmaktadır.

Agosin ve Franzen (1987: 428), bu kayıpları iktidara karşı muhalefeti engelleme çabasının bir sonucu olarak açıklar. Kayıpların sosyolojik profili de bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. İstatistiklere göre; kayıpların yüzde 30’u işçi, yüzde 21’i öğrenci, yüzde 10’u meslek sahibi, geri kalanı ise ev kadınları, gençler ve hatta bebeklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla iktidara açık bir muhalefet yürütenlerden ziyade sadece iktidarın fikirleri dışında fikirleri benimseyen ya da henüz bir fikir

geliştirebilecek yaşta olmayan insanlar -ve bebekler- Arjantin'in kayıpları arasında yerlerini almıştır.

Türkiye'de de Arjantin'deki senaryoyu hatırlatır şekilde, 1970'li yılların toplumsal hareketliliği ve örgütlülüğü "istikrarsızlık" olarak tanımlanmış; ilerleyen yılların sağ ve sol gruplar arasındaki mücadelesi ise giderek "şiddet" ve "silahlı mücadele" ekseninde etrafında konumlandırılmıştır. "Kardeşin kardeşi öldürdüğü" bu dönemin derhal sona erdirilmesinin tek çaresi olarak ordu öne sürülmüştür. "Devleti korumak" ve "toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlamak" adına Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleştirilirken aslında niyet edilen açık bir biçimde sol başta olmak üzere muhalif grupların tasfiyesi gibi durmaktadır.⁴ 1980 darbesini takip eden ve devlet terörü ile şekillenen yıllar boyunca çok sayıda insan öldürülmüş, işkence görmüş ve önce gözaltına alınıp ardından kaybolmuş ya da kaybedilmiştir. Bunların arasında Kürt eylemciler, işçi liderleri, siyasal örgütçüler, üniversite öğrencileri, İslami aşırı gruplar, gazeteciler ve öğretmenler bulunmaktadır (Baydar ve İvegen, 2006: 690). Dolayısıyla kaybedilenler sadece muhaliflerdir. Kürtler ise "muhalifler arasında en muhalif" olarak devlet şiddetinden en çok etkilenen ve gözaltı kayıplarının neredeyse tamamını oluşturan grup olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye, yukarıda özetlendiği üzere, kayıp sorunu ile askeri yönetim ve takip eden sıkıyönetimler altında tanışmaya başlamış olsa da kırılma anı 1995 yılında somutlaşan bir görüntü ile gerçekleşti: 7 Mayıs 1995'te Hasan Ocak'ın cenazesi Kimsesizler Mezarlığı'nda bulundu. Devlet ise kayıp ailelerine "bizde yok" cevabını vermekle yetindi (Tanrıkulu, 2003: 275). İlerleyen günlerde ise bu defa kayıp Rıdvan Karakoç'un da cenazesi bulununca, kayıpların sistematik bir karakter kazanmasına eşlik eden bir toplumsal direniş "annelik" üzerinden inşa edilmeye başlandı. Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç ilk kayıplar olmasa da, kanıtların bu kadar açık olması, devletin suskun kalması ve ardı ardına gelen kayıplarla durumun sistematikleştiği görüntüsü kayıp konusunu yeniden gündeme getirdi.

Her iki ülkede de birlik, beraberlik ve istikrar bahanesiyle iktidarı teslim alan askeri rejimlerin yönetimi altında çok sayıda insan gözaltına alındı, işkence gördü, kayboldu ve öldürüldü. Çoğunu gençlerin ve öğrencilerin oluşturduğu bu kayıplar, her iki ülkede de muhalefeti susturmak adına harekete geçen ve bunu büyük bir gizlilikle, muhalifleri evlerinden alıp gözetimi altına alan askeri dikta yönetimi altında ortaya çıktı. Bu kayıpların hesabını sormak üzere Arjantinli anneler ilk olarak *Asociación Madres de Plaza de Mayo* adlı örgütlenmeyi kurarlarken hemen ardından Arjantin'de her perşembe günü saat öğleden sonra üç buçukta Mayıs Meydanı'nda ve tam olarak Başkanlık Binası'nın karşısında bir araya gelmeye başladılar. İlk kez 1977 yılında Mayıs Meydanı'nda bir araya gelen küçük grup çoğu şehir dışından kasabalardan gelen, büyük bir kısmının okuma-yazması bile olmayan ve de korku içinde olan annelerden oluşmaktaydı. Anneler, Arjantin'de ilk kez sokaklara çıktıklarında, Arjantin'de askeri cunta yönetimi hala devam

⁴ Türkiye'de de Arjantin'dekine benzer şekilde, askeri darbe ile birlikte halkı siyasallaşabileceği tüm alanlar tasfiye edilmiş ve siyaset tamamen önce askeri yönetime ardından ise onların oluşturduğu kurum ve yasalar çerçevesinde siyasal partilere verilmiştir. Toplumsal muhalefet tamamen ezilmiş, sokak siyaseti ortadan kaldırılmış, sendikaların içi oyulmuş ve toplum, özetle, topyekûn bir depolitizasyon sürecine sürüklenmiştir.

ediyordu (Feminia, 1987). Bu bağlamda, hareket ülkede askeri dikta ve devlet terörüne karşı duyulan ilk muhalif ses olma özelliğini de taşıyordu.

Türkiye’de Cumartesi Anneleri ise, ilk kez 27 Mayıs 1995’te sokağa çıktılar ve bundan sonra gelenek haline gelecek olan Galatasaray Meydanı’ndaki yerlerini aldılar. Saat 12.00’i gösterirken günlerden de Cumartesi’ydi. Aslında bu tepki, 1980’in askeri darbesine kadar uzanan uzun bir devlet şiddeti tarihinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. 1980 darbesini takip eden dönemde içlerinde Kürt aktivistlerinin de bulunduğu çok sayıda “muhalif” gözaltına alındı. 1980-83 tarihleri arasında Türkiye’de 60.000’den fazla insanın terörizm ve yasal olmayan siyasal faaliyetler nedeniyle gözaltına alındığı belirtilmektedir (Dağı, 1996: 125). 1983’ten sonra ise artık hem Kürtler hem de onlarla beraber sol hareketler yeni hükümetin ve devlet güvenliği anlayışının hedefi haline geldiler (Baydar ve Iwegen, 2006: 690).

Sivil İtaatsizlik ve Ortak Semboller

“Şiddeti dışlayan bir çıplak itaatsizlik göstererek, meşruiyetimizi, güvenliğimizi tehdit eden kayıpların sona erdirilmesi ve faillerin bulunması talebinden almalıydık. Belki bir yasayı bilerek ve isteyerek ihlal ederken, ondan daha üstün olan bir hukuk normunu işlevli kılmaya çalışmalıydık.” (Kayılı, 2010: 350)

Toplumsal hareketlerin temelinde o güne kadar biriken hayal kırıklıkları, kızgınlık, tahammülsüzlükler bulunur. Ancak tek başına bu duygular o toplumsal hareketin oluşumu ve süreklilik kazanması için yeterli değildir. Bir toplumsal hareketin görünürlük ve süreklilik kazanması ancak o hareketin ortaya çıkaracağı kalıcı, başarılı, dayanıklı temsillerin ortak bir kimlik üzerinden inşa edilmesiyle mümkün kılınır. Ortak kimlik aidiyetleri ne kadar kuvvetli ise, toplumsal hareket de o oranda sürekli ve başarılı olur (Cohen, 1985: 663).

Bu bağlamda anneler Arjantin’de ve Türkiye’de meydanlara çıktıkları ilk günden itibaren görünür olmanın ve fark edilir olmanın yollarını aramaya başladılar. Bu ortak sembol arayışı, aynı zamanda, anneler için ortak bir kimlik inşasının da önemli bir gerekliliği idi. Ortak semboller ile oluşturdukları gruba aidiyet hissi daha da güçlenmekteydi. Arjantinli kayıp anneleri, *Madres*, bunun için, ortak semboller arayışına girdi ve aradan geçen 30 yıl boyunca da bu ortak sembollerini kullanmaya ve bu sembollerle anılmaya devam etti.⁵ Cumartesi Anneleri de, büyük ölçüde, *Madres*’ten örnek aldığı sembollerini kullandı ve onlara yenilerini ekledi. Başlarına taktıkları beyaz eşarplardan, kucaklarında taşıdıkları kayıp çocuklarının siyah beyaz resimlerine ve belirli saatlerde işgal ettikleri belirli mekânlara kadar hepsi iki ülkenin annelerini birleştiren önemli detaylar; bunun da ötesinde ortak kimlik inşasına dayalı önemli semboller olarak ön plana çıktı.

⁵ Bugün hala Arjantin’de Plaza de Mayo’da, Mayıs Meydanı Anneleri’nin ortak sembolü olan beyaz eşarpların temsili resmi yer almaktadır.

Söz konusu sembollerin detaylarına inmeden önce, bu iki hareketi birleştiren en önemli ortaklıktan bahsetmek gerekmektedir. Bu da her iki ülke annelerinin de uzun yıllar sürecektir, pasif, barışçı bir direniş başarmış olmaları ya da iki hareketin de ortaya çıktıkları ülke tarihinde çok büyük bir sivil itaatsizlik örneği teşkil etmeleridir.

Sivil İtaatsizlik olarak *Madres ve Cumartesi Anneleri*

Carroll (1989), kadınların şiddet içermeyen doğrudan eylemlerinin toplumsal değişim için gerçekleştirilen toplumsal hareketler tarihinde sanıldığından çok daha geniş ve etkili bir rolü olduğundan bahseder. Buradan hareketle, Mayıs Meydanı Anneleri'nin de, bu bağlamda, en önemli özelliklerinden birinin şiddet içermeyen eylemler üzerinden amaçlarına ulaşma gayreti içinde olmaları olduğu rahatlıkla söylenebilir (Hernandez, 2002: 385). Türkiye örneğine geldiğimizde ise, benzer bir biçimde, Coşar (2013:27) 1995 yılında eylemlerine başlayan Cumartesi Anneleri'ni, ortaya çıkış biçimi, örgütlenmesi ve hedefleri açısından sivil itaatsizliğin hemen tüm unsurlarını içinde barındıran bir hareket olarak nitelendirmektedir. Hem Cumartesi Anneleri, hem de eylem biçimi olarak örnek aldıkları Mayıs Meydanı Anneleri militarist şiddetin karşısına pasif, barışçı bir direniş ile çıkmaları bakımından sivil itaatsizlik eyleminin önemli birer örneğini oluşturmaktadırlar.

Sivil itaatsizlik kavramsallaştırmasının en önemli kuramcılarında Thoreau'nun (1846) ifade ettiği üzere, bir sivil itaatsizlik eyleminin, belki de en önemli unsuru olarak ortaya çıkan haksızlık ve bu haksızlık karşısında yasaların korumasından muaf olma durumu her iki ülke anneleri için de hareketlerin kalbine yerleşen temel etkidir. Kayılı'nın (2010: 350) Cumartesi Anneleri üzerine kaleme aldığı yazısında ifade ettiği üzere;

“Son derece açık ve ağır sonuçları olan ve kimsenin savunamayacağı bir haksızlığa karşı tepki göstermekten doğan meşruiyetimizi, bu haksızlığı telafi edecek yasal olanakların olmaması veya kullanılmaması pekiştirmeliydi. Anayasal düzeni tehlikeye atmayacak bir simgesel itaatsizlik bizleri buluşturmalıydı.”

Annelerin bu şekilde sivil itaatsizliğe yönelmelerinin temelinde ise geleneksel siyaset ile aralarına koydukları mesafe yer aldı. Cumartesi Anneleri ve Mayıs Meydanı Anneleri'nin kamusal alanda görünür olmayı başararak devlet şiddeti altında kaybolan çocuklarının hesabını sormak üzere sivil itaatsizlik olarak başlattıkları eylemleri, her iki ülke tarihi açısından da yeni bir siyasallaşma tarzı ve örneği teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu aynı zamanda geleneksel siyasetten bir nevi kopuşu da simgelemektedir.

Buna göre anneler, pasif bir direniş biçiminde itaatsizlik gösterirlerken aslında geleneksel anlamda siyasallaşmanın bir biçimi olarak görülen partiye üyelik, seçim zamanı oy verme gibi ön yargıları da ortadan kaldırmaktaydılar. Onlar sokakta, meydanlarda yani kamusal alanın tam göbeğinde ve hiçbir parti ile kendilerini bağdaştırmamayı sağlayacak biçimde bir yeni siyasallaşma biçimi ortaya koydular. Haklarını aramak için sokağa çıkarken herhangi bir siyasal partiye üye

olmaya ihtiyaçları yoktu. Bonder'in (1982: 633) Arjantinli bir anneden aktardığı üzere *Madres*'ten biri durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Hiçbir anneye ideolojisinin ne olduğunu, ne yaptığını veya çocuğunun ne yaptığını asla sormadık. Bizim savunduğumuz ideolojiler değil; bizzat hayatın kendisi (...) Bizim en büyük amacımız hiçbir siyasi parti tarafından manipüle edilmemektir."

Diğer yandan anneler, sivil itaatsizlik eyleminin her iki ülke tarihi açısından da en önemli örneklerini oluşturmaya başladıklarında ilk olarak ritüel ve sembollerden yararlandılar. Ortak bir toplanma alanı, eylem biçimi, ortak giysiler ve söylemler oluşturdular. Buna göre her iki ülkenin anneleri de meydana çıktıkları ilk günden itibaren hareketlerine dair güçlü bir kimlik oluşturma ve buna istinaden ayırt edici semboller yaratmaya odaklanmışlardır (Dangy, 2006: 38). İşte bu semboller görünür olmanın ya da fark edilir olmanın yegâne yolu olarak eylemin sürekliliği açısından büyük önem arz etmiştir.

Tarihsel bir mekâna yeni bir tarihsellik eklemek: Plaza de Mayo ve Beyoğlu-Galatasaray

Anneler için, ortak kimlik yaratmanın en önemli aşamalarından biri, ilk olarak kendilerini görünür kılmaya yarayacak bir eylem biçimi ve bu eylem biçimini farkedilir kılacak bir mekân arayışıydı. Hem kendi aralarında bir kimlik oluşturmak, hem de bu kimliği önce ulusal ardından ise dünya çapında da görünür kılabilmek için *Madres*, başlarına taktıkları beyaz mendil ile her Perşembe günü mekânları haline gelecek Mayıs Meydanı'ndaki yerlerini ilk defa 1977 yılının Nisan ayında aldılar. Eylemin saati olarak ise öğlen üç buçuğu uygun gördüler.⁶

Arjantin örneğinde Plaza de Mayo'nun eylemin yeri ya da merkezi olarak seçilmesi elbette sebepsiz değildir. Meydan, kamusal gösteriler için stratejik bir konuma sahiptir (Agosin ve Franzen, 1987: 429). Kamusallık ise görünür olmanın ve fark edilir olmanın en önemli şartıdır. Bu noktada Mayıs Meydanı Anneleri'nden Maria del Rosario'nun anlattıkları önemlidir. Buna göre; Anneler ilk kez Mayıs Meydanı'na geldiklerinde orada ne yapacaklarına dair hiçbir fikirleri ya da planları yoktur. Net olan tek şey ise hepsinin görünür ve fark edilir olma isteğidir (Hernandez, 2002: 400).

Mayıs Meydanı, Arjantinli kayıp annelerinin görünür olma çabasının belki de hareket dâhilindeki en belirgin ifadesidir. Anneler meydanda ilk defa toplandıklarında, Başkanlık Sarayı'nın bulunduğu yer olan ya da diğer bir deyişle o dönemin askeri cunta yönetiminin mekânı olan Casa Rosada'da yer aldılar. Bu askeri cunta karşısında görünür ve fark edilir olmanın yegâne yoludur. Böylece iktidarın toplandığı ve somutlandığı alanın hemen yanında, anneler, bir direniş mekânı oluşturmaya başladılar. Bu onları hem görünür kılan hem de merkezi otoriteye barışçıl bir meydan okuma içine yerleştiren başarılı bir mekân seçimidir. Buna paralel olarak böylesine

⁶ Hernandez (2002) annelerin ilk defa Plaza de Mayo'da toplandıklarında günlerden Cumartesi olduğunu ve saatlerin 11.00'ı gösterdiğinden bahseder. Ancak bu saatlerde meydanda kimsenin olmadığını gören anneler, alanın çok daha kalabalık olabileceği Perşembe günü 15.30 saatini çok daha işlevsel bulurlar ve bundan sonra bu gün ve saatte toplanmaya başlarlar. Bu mekân ve saat, hareketin sona erdiği tarihe kadar sabit kalır.

kamusallığı olan bir mekânda, annelerin, ordu tarafından kaçırılması, gözaltına alınması çok daha zor görünmektedir (Hernandez, 2002: 397).

Diğer yandan aynı meydan, adının da ifade ettiği üzere 1810 yılında gerçekleşen ve Arjantin'in İspanya Krallığı'na karşı bağımsızlığını kazandığı Mayıs Devrimi'nin de gerçekleştiği yerdir. (Agosin, 1987: 429). Bu sembolik anlam da annelerin hareketleri açısından dikkate aldıkları önemli bir unsurdur. Yine aynı meydan, Peron'un ordu tarafından salıverilmesi için halk hareketinin gerçekleştiği 17 Ekim 1945 yürüyüşüne de tanıklık etmiştir. Kısaca bu meydan, ülke tarihinin en önemli anlarının gerçekleştiği ve bu bağlamda da ülkenin bağımsızlığını ve başkaldırdığı birçok anı temsil eden önemli bir sembolik mekândır. Aynı zamanda seçilen meydan, şehrin -Buenos Aires- tarihini de sembolik kılması açısından önemlidir (Mango, 1999: 10-12). Özetle, "Plaza de Mayo, sadece Buenos Aires'in değil; ülkenin kalbini oluşturmaktadır" (Agosin ve Franzen, 1987: 430). Bu bağlamda, Mayıs Meydanı Anneleri tarafından seçilmiş olması rastlantı değil; bilinçli ve anlamlı bir tercihtir.

Benzer durum Taksim'de Galatasaray Lisesi önünde eylemlerine başlayan ve her Cumartesi bu mekânda toplanan anneler için de geçerlidir. İstiklal Caddesi'nin seçilmesi tesadüfi değildir. Annelerin konumlandığı yer olan İstiklal Caddesi, Avrupa yakasının en önemli toplanma mekânlarından olan Taksim ve Tünel arasındaki merkezi bir yere tekabül eder (Baydar&İvegen, 2006: 698). Burası aynı zamanda kozmopolit yapısı ve gün içerisinde oradan geçen insan sayısı açısından da konumlanmak için elverişli ve stratejik bir yer gibi durmaktadır.

Yine de burada Arjantin ve Türkiye'de annelerin fiziksel konumlanışı konusunda önemli bir farklılığı vurgulamak önemlidir. Buna göre *Madres*'in sokağa çıktıkları dönem askeri cuntanın yönetiminde olduğu dönemdir. Bu nedenle Baydar ve İvegen'e göre (2006) *Madres*'in seçtiği mekân da daha izole bir alandır. Halk tarafından görünürlüğü belirgin olsa da etkileşimi daha zayıf ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesine açıktır. Ancak bu konuyla ilgili annelerin, farklı ifadeleri de bulunmaktadır. Buna göre, Arjantinli kayıp anneleri bilerek ve isteyerek böylesine merkezi bir alanı seçtiklerini çünkü ancak bu sayede görünür olarak kolluk kuvvetlerinin müdahalesinden korunabileceklerini iddia etmektedirler (Dangy, 2006). Amaç ne olursa olsun açık olan gerçek annelerin görünmek konusunda duydukları ihtiyaçtır.

Diğer yandan Türkiye'deki annelerin konumlandığı yer olan İstiklal Caddesi ve Galatasaray Lisesi ise az önce belirttiğimiz üzere daha kozmopolit bir mekân olarak toplumla etkileşime açıktır. Ancak burada vurgulanması gereken, Arjantin örneğinin tersine Türkiye'de annelerin meydana inişinin askeri yönetimin iktidardan ayrılmasından çok sonra gerçekleşmiş olduğu gerçeğidir.

Ortak Kimlik Oluşturma Sürecinde Bir Detay: Beyaz Mendil - Eşarp - Tülbent

Madres, ilk kez 1977 yılında sokağa çıktıkları tarihten itibaren her zaman başlarına geçirdikleri beyaz mendil ile tanımlandılar. Bu onların "Kırlı Savaş" olarak anılan askeri diktatörlük karşısında bu dönemin 'kirine' tezat olarak oluşturdukları beyazlık üzerinden sembolik bir anlam içeriyordu.

Bu bağlamda Arjantin'in bugün dahi ülke sembolleri arasında yer alan beyaz mendiller, Mayıs Meydanı Anneleri'ni özgün kılan en önemli sembol olarak ortaya çıkmaktadır. Bazen mendil yerine kaybolan çocuklarının iç çamaşırlarını başlarına eşarp diye geçiren anneler için bu beyaz örtüler bir eşarptan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bu onların ortak hareketlerinin ve ortak hedeflerinin sembolüdür (Hernandez, 2002: 398). Öyle ki kayıp çocukların annelerinden Hebe de Bonafini 1985 davalarında bu eşarba takmakta ısrar etmiş; isteği geri çevrilmiş ancak anne Bonafini mahkeme sonuçlandıktan sonra hemen başına geçirdiği eşarbiyle "kimliğini" yeniden görünür kılmayı başarmıştır. Onlar beyaz eşarbin yarattığı temsili görünümü ortak kimliklerinin önemli bir parçası olarak sahiplenmişlerdir.⁷ Çoğu kez ise bu ortak kimliğe ait oluşturdukları semboller yardımıyla birbirlerini tanırl olmuşlardır. Örneğin Annelerden biri olan Azuceba, diğer anneleri ancak başlarına taktıkları kayıp çocuklarının iç çamaşırı yardımıyla tanıdığından bahsetmektedir (Hernandez, 2002: 400).

Cumartesi Anneleri de, Mayıs Meydanı Anneleri'nden örnek aldıkları haliyle beyaz eşarba Kürt kültüründeki özel anlamına atıfla tülbente çevirerek ortak bir sembol olarak kullanmak konusunda özen göstermişlerdir. Beyaz tülbentin Kürtler arasında bir barış sembolü olarak algılanması hususu da burada mutlaka not edilmesi gereken önemli bir ayrıntıdır.⁸ Bu beyaz tülbentler, annelerin, İstiklal Caddesi üzerinden her gün geçen milyonlarca insan tarafından kolaylıkla ayırt edilmesi ve tanınmasını da sağlamıştır. Özetle, hem Mayıs Meydanı Anneleri hem de Cumartesi Anneleri, beyaz eşarplarıyla, kendi içlerinde birbirlerini tanımalarına imkân verirken, mekân edindikleri meydanlardan geçen kimselerin onların kim olduklarını anlamlandırmalarına yardımcı olacak ortak bir sembol yaratmayı başarmışlardır.

Direnişin Merkezi: Beden

"Benim annem cumartesi, elinde solmuş bir resim..."⁹

Diğer taraftan ise her iki ülkede de annelerin, yukarıda ayrıntılarıyla ifade edildiği üzere gerçekleşen gösterilerinde kayıp çocuklarının fotoğraflarını göğüslerine bastırarak taşıdıkları gözlemlenmektedir. Annelerin kucaklarında taşıdıkları bu resimler, kayıpların zihinlerde her daim canlı tutulmasına katkı sağlamış ve aradan geçen yıllara rağmen kayıp sorununun toplumsal hafızada canlı kalmasını mümkün kılmıştır.

Hem Arjantinli hem de Türkiyeli annelerin boyunlarına astıkları fotoğraflarda, büyük harflerle kayıpların ad ve soyadları yazılmaktadır. Buna ilaveten fotoğraflar Arjantin'de siyah-beyaz olarak

⁷ Arjantin'de 2001 ekonomik krizini takip eden dönemde halkın fabrika işgallerini konu edinen 2004 tarihli "The Take" filminde bile -Mayıs Meydanı Annelerinin ortaya çıkışından neredeyse otuz sene sonra- anneler fabrikanın polisler tarafından geri alınmasına yönelik mücadelede beyaz eşarpları ile hemen fark edilmektedir.

⁸ Beyaz tülbent taşıdığı özel anlam çerçevesinde özellikle Barış Anneleri'nin birçok eyleminde kullandığı özel bir semboldür (Radikal, 2011).

⁹ "Benim Annem Cumartesi, elinde solmuş bir resim", Bandista'nın "Benim Annem Cumartesi" adlı şarkısından alıntılanmıştır.

basılıdır. Türkiye örneğinde ise renkli fotoğraflara rastlanmaktadır. Önemli bir detay da kayıpların kayboldukları tarihlerin de fotoğraflarda ya da fotoğrafın altına eklenmiş ayrı bir parçada yazılı olduğudur. Türkiye'deki annelerin taşıdıkları dövizler ve pankartlarda "kaybedilmiştir" cümlesine vurgu yapılır ve buna benzer şekilde Arjantin'deki annelerin de "*desaparecido*" sözcüğünü yine kendi kullandıkları döviz ve pankartlarda vurguladıkları görülmektedir (Hernandez, 2002: 398).

Burada, annelerin bedenlerini bir nevi tabela ya da levha olarak kullandıklarını da bu bölüme eklemek gerekir. Bu şekilde annelerin bedenleri üzerinden, boyunlarından sarkıtılan ve vücutlarına yapışık duran çocuklarının fotoğrafları önemli bir sembolleştirme mekanizması olarak işlemektedir.

Yine aynı bedenler, annelerin eylemlerinde, bir direnç ve dayanıklılık sembolü olarak önemli bir simgesel rol üstlenmektedir. Eylemler boyunca ayakta kalmayı başaran yaşlı ve hasta kimselerin gösterdiği dayanıklılık bedenleri üzerinden okunmaktadır. Aynı dayanıklılık ve direncin simgesi olarak akmayan gözyaşları da bir direniş sembolü olarak bedenin önemini vurgulamaktadır. Meydandaki eylemlere katılan anneler ve diğer eylemciler, yaşanan olayın tüm acısına rağmen ağlamamayı tercih etmektedirler. Buna ek olarak kayıp anne ve yakınlarının eylemlerini oturur biçimde gerçekleştirmeleri, bir önceki kısımda incelediğimiz eylemin sivil itaatsizlik boyutunun beden üzerinden sembolleştirilmesinin de önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Tüm bu örneklerin gösterdiği üzere, bu haliyle, beden direnişin bir parçası haline gelmektedir.

Hem Arjantin'de hem de Türkiye'de annelerin eylemlerinde yalnız olmadıklarını belirtmek önemlidir. Arjantin'deki eylemlere çok sayıda kişi ve sivil toplum örgütü destek vermiştir. Dolayısıyla eylemin kapsamı sadece kayıp anne ve yakınları ile sınırlı değildir. Cumartesi Anneleri'nin eylemlerinin başlangıcında ve devamında ise özellikle İnsan hakları Derneği'nin (İHD) önemli rolü ve desteği belirtilmelidir. Tanrıkulu'nun belirttiği üzere (2003: 279) kayıp yakınlarından oluşan çoğu kadın bir grup insan İHD ile bir araya gelip ortak hareket etme ve tepkilerini eyleme dönüştürme kararı almıştır.

Sonuç olarak Arjantin'de ve Türkiye'de Anneler, yukarıda özetlenen semboller, temsiller ve oluşturdukları gelenekler aracılığıyla kamuoyunda her geçen gün biraz daha fazla görünür olmayı başarırlarken bu hem ulusal düzeyde hem de dünya genelinde annelerin üzerine dikkatlerin yönelmesi ile sonuçlandı. Uzun süren, sürekli tekrar eden böylesine eylemlerin ulusal alanda sınırlı kalması tabii ki düşünülemezdi. Uluslararası Af Örgütü, çeşitli insan hakları kuruluşları ve medyanın yardımıyla kayıp yakınları çok kısa sürede uluslararası alanda görünür oldular, fark edildiler ve en önemlisi kendileri gibi olanlar ile bir toplumsallık oluşturabildiler.

Arjantin'de, annelerin dünya genelinde seslerini duyurmaları ise özellikle 1978 yılında ülkenin ev sahipliği yaptığı Dünya Futbol Kupası sayesinde oldu. Ülkenin çok sayıda gazeteciye ev sahipliği yaptığı o günlerde, annelerin her hafta tekrar eden eylemleri uluslararası basının da ilgisini çekti; anneler ve o zamana dek oluşturdukları semboller fotoğraflandı ve dünya çapında gazetelerde yer buldu (Agosin, 1987: 432). Diğer bir deyişle annelerin o güne kadar görünür ve fark edilir olabilmek için uyguladıkları tüm sembol ve temsiller, onlara aynı zamanda futbol vesilesiyle bir uluslararasılık da kazandırdı.

Türkiye’de özellikle 1996 yılından sonra Uluslararası Af Örgütü’nün başlattığı kampanya çerçevesinde ülkedeki kayıplar uluslararası alanda da ciddi bir biçimde dikkat çekmeye başladı. Türkiye’deki kayıplar dâhilinde ülkedeki insan hakları ihlalleri, Avrupa Parlamentosu ve ABD menşeli düşünce kuruluşlarında dikkat çekmeye başlarken; diğer yandan Cumartesi Anneleri’nin belgesel filmi bir Fransız yönetmen tarafından çekildi ve 1997 yılında Fransa’nın Biarritz kentindeki 10. FIPA yarışmasında en büyük ödülü kazanmayı başardı. Diğer yandan İngiliz rock grubu U2’nun aynı yıl çıkan yeni albümünün kapağında “Türkiye’de gözaltında kaybolan Fehmi Tosun’u unutma” ibaresi vardı (Kayılı, 2010: 356).

Sonuç olarak Cumartesi Anneleri, büyük ölçüde örnek aldıkları Plaza de Mayo Anneleri’nden sembol ve ortak kimlik yaratımı süreçlerine dair çok şey öğrendiler ve bu öğrendiklerini kendi kültürel, ulusal değerleri çerçevesinde yeniden yorumlayarak kendilerine özgü mekânlar, semboller yaratmayı başardılar. Şüphesiz ki bu sembol ve ortak kimlik yaratımı süreci tek taraflı bir süreç değildi. Anneler, *Madres*’ten aldıklarını uygulamakla yetinmediler, onların acılarını paylaşan ve kayıpların hesabını sormak isteyen çok sayıda grup ve kişiyle bir araya geldiler; bu ilişkilerden ve etkileşimlerden beslendiler. Sezen Aksu’nun Cumartesi Türküsü, Bandista’nın Benim Annem Cumartesi adlı güftesi, Günçikan’ın Anneler ve kayıp çocuklarının kısa hikâyelerini topladığı eseri, hepsi, ortak kimlik yaratımına katkı sağladılar. Bu sayede, önce ulusal sonra da uluslararası düzeylerde ses getirmeyi başardılar.

Toplumsal Hareketi Cinsiyet Üzerinden Tartışmak

Yukarıdaki bölümde yakından tanımak adına ortaya çıkış nedenleri ve eylemlerinin özellikleri üzerinden ayrıntılarıyla ele aldığımız Mayıs Meydanı Anneleri ve Cumartesi Anneleri, bu bölümde, toplumsal cinsiyet ekseninde tartışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle ulus-devlet ve milliyetçiliğin anne ve annelik için öngördüğü kamusalıktan çok daha farklı bir kamusalığın her iki ülke anneleri tarafından nasıl inşa edildiği incelenecektir. Sonrasında, annelik üzerinden yeniden tanımlanan bu kamusalığın feminizm ile bağlantısı ve en son olarak da annelik üzerinden yaratılan duygusalığın hareketler kapsamındaki rolü ve değeri bu bölümde değinilecek ana konular olarak belirmektedir.

Anne ve anneliğe ulus devlet ve milliyetçilik ekseninde verilen nesil üretici kutsal görev kadının kamusalığının sınır ve niteliğini de büyük ölçüde belirler. Annenin kamusalığı, iktidar tarafından sınırları belirlenmiş bir kamusalıktır. Bu haliyle de kadının toplumsallaşması büyük ölçüde vatan ve milletin hizmetine sunulur. İşte, hem Mayıs Meydanı Anneleri hem de Cumartesi Anneleri’nin önemi bu geleneksel ve sınırları çizilmiş kamusalık anlayışından farklı bir kamusalığı yaratmalarından ileri gelir.

Diğer taraftan Howe (2006), anneci -*motherist*- politikaların, feminizm ile örtüşebilirliğini Mayıs Meydanı Anneleri örneği üzerinden sorgular. Bu bağlamda da bir toplumsal hareket olarak Mayıs Meydanı Anneleri’nin Latin Amerika feminizmine dâhil edilip edilemeyeceği sorunsalını tartışır. Buna paralel biçimde Ahıska (2006), bakım ve özel alan ile özdeşleştirilen anneliğin nasıl olup da şiddet karşısında bir direniş biçimi ve alanı olarak siyasallaşabildiği sorusunu

sorduğunda akıllara bu sorunsalın belki de en önemli örneğini sunan Cumartesi Anneleri ya da *Madres* gelir. Modern toplumun ve ulus devletin kendini çocuklarına, eşine adayan ve ailesi uğrunda kendinden vazgeçen bireyi olarak nitelendirilen anneler, nasıl olur da toplumda onlara atfedilen rollerinden sıyrılmadan ve bilakis o rolün üzerinden siyasallaşırlar? Annelik, ulus-devletin kutsalı olarak kazandığı kamusalılığı nasıl olup da bambaşka bir eksen üzerinde yeniden inşa eder? Siyasal annelik üzerinden yeniden üretmek onu siyasal içeriğinden soyutlayıp ahlaki ve duygusal olana mı nakleder? Annelik üzerinden gerçekleştirilen eylemler daha mı meşrudur ya da daha mı dokunulmazdır? Annelik üzerinden ortak bir kimlik yaratmak, hareketi daha sıkı bir biçimde birbirine bağlayabilme olanağını ortaya çıkarmaz mı (Bosco, 2010: 352)? Takip eden bölümler sorulan tüm bu soruları ayrıntılarıyla tartışıp onlara cevap aramaya çalışacaktır.

Annelik, Aile ve Ulus-devlet

“Anaların bugünkü evlatlarına vereceği terbiye, eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için, gerekli özellikleri taşıyan evlat yetiştirmek pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdur.”

Mustafa Kemal Atatürk (Doğramacı, 1992: 129-130)

Türkiye örneği üzerinden ilerlediğimizde ulus-devlet kuruluş aşamasında ve özellikle Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde kadınlara çeşitli haklar tanındığı ve bu hakların sonucu olarak kadınların kamusal hayattaki görünürlüklerinin arttığı görülür. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanını takip eden yıllarda, üniversitelerde kadınların öğrenim görmelerine imkân tanınmış, meslek edinmeleri hususunda desteklenmişlerdir (Bakacak, 2009: 631). Bununla birlikte, kadının kamusal alanda daha fazla görünür olması onun geleneksel rollerini ihmal etmesi sonucunu getirmemiştir. Arat’ın (1998) önemle belirttiği üzere kadınlara tanınan kamusallık büyük ölçüde uluslaşma ve modernleşme projesinin hayata geçirilmesi işlevini görmüştür. Cumhuriyet dönemi boyunca kadınlar geleneksel rolleri yerine getirmeleri konusunda özendirilmişlerdir. Bu geleneksel roller arasında en önemlisi ise şüphesiz ki “annelik”tir (Bakacak, 2009: 635).

Türkiye’de Cumhuriyet döneminin modernleşmeci projesinin bel kemiği olarak kadın imajı, eğitilmiş ancak ailesine adanmış olarak çizildi (Baydar ve Ivegen, 2006: 693). Bu yıllar geçse de patriarkal devlet anlayışı ve erkek egemen modernleşmenin sonucu olarak devam etti. Kadın, ancak hayatındaki erkekler üzerinden var olabildi. Eşi veya yetiştirdiği çocuk üzerinden kimlik edinebildi.

Türkiye’dekine paralel biçimde Arjantin’de de kadının kamusalılığı devlet tarafından belirlendi ve sınırları yine onun tarafından çizildi. Kadının kamusalılığı ancak aile içindeki rolünü ihmal etmediği takdirde meşruydü. ‘İyi’ kadınlar, özel alanını terk etmeyen, evdeki çocuğuna yine evinde sahip çıkan annelerdi. İktidarın öngördüğü çerçevenin dışında bir kamusalılıkta görünen

kadınlar ise ya “deli”¹⁰ ya da “fahişe” olarak nitelendirilmekteydiler (Taylor, 1997: 195). Özetle, kadının kamusalılığı devletin hizmetinde olmalıydı.

Annelerin, Arjantin ve Türkiye örnekleri de dâhil olmak üzere daha başka pek çok ülkede modern toplumun ve ulus devletin temel çekirdeği olarak düşünülmesi ve korunması, bu çalışma kapsamında işlenen iki toplumsal hareketi farklı bir noktada değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu noktada anneler, ulus devlet tarafından inşa edilen ve onlar için uygun görülen kamusalıklarının dışına çıkıp çıkmamalarına göre iki farklı kategoriye ayrılmaktadır: makbul anneler ve sözde anneler (Aslan, 2008). Aslan’ın (2008) Barış Anneleri üzerine eğildiği makalesinde çok doğru bir tespitle ortaya koyduğu üzere anneler, vatani ve milleti için hayırlı evlatlar yetiştirebildikleri ölçüde takdir edilmekte; aksi durumda ise annelik kategorisinin dışına itilmektedirler.

İşte Cumartesi Anneleri, iktidar tarafından onlara uygun görülen makbul annelik tanımının dışına çıktıkları ve direndikleri ölçüde onlara biçilenden farklı bir kamusalılık tanımı inşa edebilmişlerdir. Kayıl’ın (2010: 356) Cumartesi Anneleri üzerinden özenle belirttiği üzere;

“Yakın zamana kadar birer ev kadını olan Emine Ocak, Elif Tekin ve diğerleri evlatlarının akıbetlerini ararken, kendilerini birden politik birer birey olma yolunda buldular. O güne kadar girmedikleri salonlarda, o güne kadar tanımadıkları insanlarla, kendi acılarını paylaşan ve başka dillerde konuşan öteki annelerle kucaklaştılar. O güne kadar karşısında konuşurken irkildikleri resmi otoriteler karşısında güçlü bireyler olarak belki de kendilerinin bile farkında olmadıkları bir güçle donanmış olarak seslerinin tonunu yükseltme rahatlığına ulaştılar.”

Bu siyasallaşma ise büyük ölçüde devlet şiddetinin kendini militarizm adı altında göstermesine bir tepki olarak gelişti. Arjantin ve Türkiye’de gerçekleşen askeri darbeler, erkek egemen ve cinsiyetçi militarizm anlayışı temelinde kadının “annelik” rolüne yaptıkları vurguyla, onu neslin üreticisi görme yönündeki eğilimi ve bu çerçevede ona yüklediği saygınlık ve yine siyasal alanı erkek olana tabi kılma gayreti üzerinde toplumu şekillendirmek istediler. Annelerin militarizme tepkisi ise çok farklı bir biçimde sonuçlandı. Arjantin’de Mayıs Meydanı Anneleri’nin henüz daha askeri yönetim devam ederken meydandaki yerlerini aldıklarını belirtmiştik. Bu bağlamda annelerin, siyasal arenaya çıktıkları dönem, ülkede militarizmin ve erkek egemen ve cinsiyetçi militarist anlayışın siyasal alanın tümünü sahiplendiği bir dönemi ifade etmektedir. Kamusal alanın bu şekilde cinsiyetçi ve militarist reflekslerle erkeğe ayrılması süreci ise büyük ölçüde anneler tarafından kesintiye uğratıldı.

Arjantin’de ve Türkiye’de anneler devletin gözündeki makbul annenin dışına çıkarak kamusalılığı nasıl yeniden tanımladı? Her toplumsal hareketin özünde duyguların ve tepkilerin olduğunu belirtmiştik. Ancak bu tepkileri ve duyguları bir toplumsal hareket olarak sonuçlandıran

¹⁰ Mayıs Meydanı Anneleri de ilk kez Meydandaki yerlerini aldıklarında hem askeri cunta hem de medya tarafından İspanyolcada “deli” anlamına gelen “abuella” olarak nitelendirilmişlerdi çünkü anneler, özel alanı terk edip kamusal alana çıkmışlardı (Lazar, 2006)

en önemli şeylerden biri ortak kimlik oluşturabilme becerisidir. İşte tam da bu noktada “annelik” önemli bir rol üstlenir. Kendini annelik üzerinden tanımlayan kadınların bu kimlik çatısı altında bir hareket oluşturmaları çok daha kolaylaşır. Bosco’nun (2006) ifade ettiği üzere “kayıpların anneleri” olarak “örgütsel bir kimlik” oluşturabilmiş olmaları *Madres* açısından büyük bir avantaj haline gelir.

Buna bağlı olarak, annelik üzerinden kurulan duygusallık da toplumsal hareketleri her iki ülkede yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Öyle ki hareketlerde anne-çocuk ilişkisi üzerinden ortaya çıkan duygusallık, harekete karşıt kimseler tarafından hareketi siyasal içeriğinden soyutlamak amacıyla kullanılmıştır. Diğer yandan anneler, karşıt kesimlerin bu tutumuna hareketi bizzat duyguları siyasallaştırarak karşı durabilmişlerdir. Bosco’nun (2006) yaptığı röportajlarda *Madres* eylemcileri de bunu itiraf etmektedir. Duygusallık bir taraftan harekete karşıt kesimler tarafından indirgemeci bir biçimde ele alınarak siyasal içeriğinden soyutlanmaya çalışılmıştır ki bu da bir nevi başka bir tür siyasallaşmadır. Türkiye’de Cumartesi Anneleri’nin Taksim’de konumlandığı yıllar boyunca yazılı ve görsel medyada seyirci ve okuyucu üzerinde bırakılmaya çalışılan etki benzer şekilde yaratılmıştır.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan tüm farklı ilişkisellikler hem Cumartesi hem de Mayıs Meydanı annelerini bir toplumsal hareket olmanın yanında bir de toplumsal cinsiyet temelinde yeniden tartışmayı ve gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Bundan sonraki bölümde anneliğin farklı bir kamusal biçimi olarak ortaya çıkışının dinamikleri, aktörleri ve bizzat annelik ile kurdukları ilişkilere bakılacaktır. Bunu yaparken ise öncelikle her iki ülkedeki annelerin sosyolojik profilleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu şekilde anneliğin; sınıfsal, toplumsal, kültürel, ekonomik ortaklıklardan farklı bir ortaklığı duygu üzerinden kurabildiği ve bunun da aktivizmi destekleyen önemli bir etmen hâline geldiği (Bosco, 2006) gösterilmeye çalışılacaktır.

Cumartesi Anneleri ve Mayıs Meydanı Anneleri: Sosyolojik Profil

Arjantin ve Türkiye’de kayıp çocuklarının hesabını sormak isteyen annelerin, sosyolojik özellikleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde iki ülke anneleri arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar ise birçok ortak noktası olan iki hareketin nasıl annelik ve duygusallık üzerinden ortaklaşarak işlerlik kazandığını göstermesi açısından önemlidir.

Arjantin’in, 1970’li yıllardan itibaren yarı sanayileşmiş bir ülke olması, annelerin sosyolojik özelliklerinin incelenmesinde de yansımalarını ve ifadesini bulur. Buna göre *Madres*, daha şehirli ve orta-sınıf bir karakter üzerinde gelişirken (Dagny, 2006); Cumartesi Anneleri neredeyse tamamen farklı bir biçimde ülkenin geri kalmış, sanayileşmemiş, taşralı, doğu ve güneydoğu coğrafyasına ait, gelir seviyesi düşük anne profili üzerinden gelişmiştir (Günçikan, 1996).

İlk olarak Türkiye’de Cumartesi Anneleri’nin ve Arjantin’de Mayıs Meydanı Anneleri’nin sosyolojik durumları dikkatle incelendiğinde, iki ülkenin anneleri arasında, hem benzer hem de farklı yönler ortaya çıkmaktadır. Benzer özelliklerden en önemlisi iki ülkede de anneliğe devlet

oluşumu ve bekasında biçilen kutsallaştırıcı ve nesil devam ettirici roldür. Öyle ki bu daha sonra ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz Bosco'nun (2006) duygusal emek olarak ifade ettiği şeyle yakından ilgilidir.

Öncelikle toplumsal hareketler, her iki ülkede de kadınlığın büyük ölçüde annelik ile eş değer görüldüğü bir döneme denk gelmektedir. Bu, yukarıda anlatıldığı üzere, askeri darbe döneminin mantığı ile açıklanmakta idiye de her iki ülkenin toplumsal yapısı ve ulus devlet algısı yine annelik ve kadınlığı eş değer tutmaya eğilimlidir. Militarist darbe ve kurmaya çalıştığı toplumsal mühendislik projesi de bu çerçevede ve bu mantığın bir uzantısı olarak gözlemlenmelidir. Öyle ki bu gerçeklik, hareketin temel dinamiği olarak anneliği de açıklamaktadır.

Türkiye örneğinde annelerin sosyolojik özelliklerini incelediğimizde büyük çoğunluğunun ülkenin doğu ve güneydoğu coğrafyasından gelmiş, gelir seviyesi düşük, Kürt kökenli, erken anne olmuş, taşralı bir toplumsal konumlanışa sahip olduğu gözlemlenmektedir (Ivegen, 2004: 27). Günçikan'ın (1996: 10-11) kayıpları yıllara göre isim ve yer olarak sıraladığı Cumartesi Anneleri adlı kitabının sayfalarında göze çarptığı üzere kayıpların, özellikle 1980-1990 arası yıllarda Mardin, Bingöl, Kars, Siirt, Yüksekova, Siverek ve tabi ki doğrudan göç almış İstanbul ve Ankara'da gerçekleştiği görülmektedir. Bu kayıp profili ise annelerin memleketi hakkında yukarıda belirttiğimiz tezi doğrulamaktadır.

Yine Günçikan'ın (1996) derlediği hikâyelerde, annelerin memleketlerinde çektikleri geçim sıkıntısının üstesinden gelmek için başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç eden ailelere mensup oldukları görülmektedir. Geçim sıkıntısının temelinde yaşadıkları bölgelerin geri kalmışlığı büyük bir etken olsa da yine annelerin büyük çoğunluğunun çok sayıda çocuk sahibi olmaları da bu yoksulluk ve geçim sıkıntısını perçinleyen bir diğer etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan kayıp ailelerinin İstanbul'a özellikle kayıplar gerçekleştikten sonra göç etmeleri zorunlu göç meselesini de göz önünde bulundurmaya gerekli kılmaktadır. Devlet politikalarının, çeşitli dönemlerde, Kürtlere yönelik uygulamaya soktuğu zorunlu göç politikaları da Cumartesi Anneleri'nin profilleri incelenirken önemle belirtilmesi gereken bir detay olarak ön plana çıkmaktadır.¹¹

Cumartesi Anneleri'nin belki de en önemli özelliklerinden birisi ise çocuk yaşta önce eş ardından ise anne oldukları gerçeğidir. Günçikan'ın (1996) anlattığı hikâyelerde göze çarpan en temel gerçek olarak çocuk anneler ön plana çıkmaktadır. Bu şekilde evlendiklerinde henüz çocuk olan bu kadınların, annelik dışında bir yaşamları olmadığı ve buna bağlı olarak da annelik dışında bir siyasallaşma alanını hayatlarının neredeyse hiçbir zamanında denk gelemedikleri hissedilmektedir. Çok genç yaşta evlenen ve çocuk sahibi olan anneler, büyük olasılıkla, kendi bireyselliklerinin farkına varamadan, kamusal hayatı tam olarak tanıyamadan anneliğin benliklerini kuşattığı görev ve duygulara sıkışmışlar, annelik dışında başka bir hayatla karşılaşmadan kendilerini annelik rolüyle özdeş kılmışlardır.

¹¹ Kürtlere yönelik uygulanan zorunlu göç politikaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kurban ve Yeğen (2012) ve Çağlayan ve Tepe (2011).

Annelerin çoğunluğunu ev hanımlarının oluşturduğuna yukarıda değinmiştik. Bu kimseler, daha önce kamusal bir alanda temsil edilmemiş, siyasallaşmamış ve daha çok özel alana daha doğrusu eve hapsedilmiş kadınlardan oluşmaktadır. Diğer yandan annelerin eşlerine -ya da kayıpların babalarına- geldiğinde, eşlerin büyük ölçüde ülkenin doğusundan İstanbul'a göç etmiş, işçiler olduklarını söylemek mümkündür.¹²

Arjantin'in Plaza de Mayo anneleri ise yaklaşık yüzde 85 oranında şehirli annelerden oluşmaktadır. Çoğu orta sınıf ya da küçük burjuvazi olarak nitelendirilebilecek ailelerden gelmektedirler. Agosin ve Franzen (1987: 430) Mayıs Meydanı Anneleri'nin büyük bir oranda ortasınıfa mensup kadınlar olduğundan bahseder. Geri kalanların da büyük bölümü işçilerin dönemin koşulları gereği küçük burjuvaziye yakın seyreden gelir seviyesinden geldiği gözlemlenmektedir. İşçi sınıfının, ülkede, neredeyse küçük burjuvaziye yakın bir refah seviyesine ulaşmış olması ise Arjantin'e özgü Peronist dönemin 1950'li yıllardaki politikalarından kaynaklanmaktadır (Dangy, 2006: 19). Bu noktada, kayıp ailelerinin çoğunluğunun da yine sol görüşe yakın oldukları ve bu anlamda 1960 ve 1970'li yılların Arjantin'inin siyasal ve toplumsal hayatından büyük ölçüde etkilendiklerini söylemek mümkündür.

Yukarıda annelerin orta sınıf ya da küçük burjuvazi kökenli olduklarını belirtmiştik. Bu durum ya da sınıfsal aidiyet, annelerin eşlerinin mesleklerinden kaynaklanmakta ya da kendilerinin bizzat çalışıyor olmalarıyla ilgilidir. Anneler arasında hem çalışan hem de ev hanımı olan kişiler bulunmaktadır. Agosin ve Franzen (1987), ayrıca, annelerin arasında üst sınıftan kimselerin de olduğuna dikkat çeker; ancak bunların bir azınlık olduğunun da altını çizer. Arjantinli anneler arasında çok sayıda ev hanımı bulunmaktadır. Çalışan anneler ise kadınlara ayrılmış alanlarda (ilköğretim, küçük esnaflık vb...) geçimlerini sağlamaktadırlar (Guzman-Bouvard, 2002: 398).

Günçikan'ın kitabında görüldüğü ve hissedildiği üzere Cumartesi Anneleri'nin eğitimi en fazla ilkokul seviyesindedir. Oysa *Madres* arasında çok az da olsa lise mezunu annelere rastlanmaktadır. Yine de büyük çoğunluğu sadece ilköğretim düzeyinde bir eğitim geçmişine sahiptir (Hernandez, 2002: 398).

Yukarıda her iki ülke anneleri için yapılan tespitlerin ortaya koyduğu üzere iki toplumsal hareketin aktörleri sosyolojik bağlamda büyük ölçüde farklılaşmaktadırlar. Bu nedenle onları "annelik" dışında; daha doğrusu kayıp anneliği dışında birbirine bağlayan çok fazla ortak özellik bulunmamaktadır. Dolayısıyla anneleri sınıfsal, ekonomik veya toplumsal nedenler üzerinden birleştirmeye çalışmak yerinde bir bakış açısını bize kazandırmayacaktır. Anneleri ortakta birleştiren bizzat annelik üzerinden kurdukları bağdır. Farklı coğrafyalarda, farklı şartlar altında olsa da iki ülkede de toplumsal hareketler, annelik üzerinden kurulan duygusal bağ ve ortak kimlik temelinde mümkün kılınmış ve ilerlemiştir. İki anne hareketini de tartışmaya değer kılan önemli bir özellik işte tam da bu annelik üzerinden siyasallaşma şekilleridir. Bosco (2006) bu siyasallaşmanın temelinde yatan dinamiği "duygusal emek" (*emotional labour*) olarak adlandırır. Bu duygusal emek üretimi sürecine takip eden bölümde daha yakından değinilecektir.

¹² Burada Arjantin'in 1970-1980'li yıllardaki işçi sınıfı ile Türkiye'de İstanbul'a göç eden Kürt kökenli işçilerin ekonomik durumlarının çok büyük farklar içerdiğini söylemek gerekmektedir.

Cumartesi ve Mayıs Meydanı Anneleri: Siyasal Aktör Olarak Anneler mi?

Duygusal Emek ve Anneler

Bosco (2006), annelerin eylemlerinde duygusal emeğin oynadığı merkezi role dikkat çeker ve annelik üzerinden inşa edilen bu duygusallığın hareketi sürekli kıldığını, küresel olarak ortaklaştırdığını ve yine hareketin hedeflediği aktivizmi güçlendirdiğini önemle vurgular. Jasper (1998), Bosco'nun söylediklerine paralel olarak duyguların eylemlerin ortaya çıkışındaki önemini teslim ettikten sonra buna ilaveten aynı duyguların ortaya çıkan hareketlerin taktiklerinden örgütlenme biçimine kadar çok çeşitli alanlarda etkide bulunduğunu belirtir.

Duygular bir toplumsal hareketin inşasında önemli bir temel oluştururken, o toplumsal hareketin aktörleri de duygusal emek üretimine katkıda bulunurlar. Söz konusu olan diyalektik bir ilişkidir. Bu bağlamda annelik üzerinden duygusallık üretilirken bizzat anneler de bu duygusallığın yeniden üretimine farklı semboller üzerinden katkıda bulunurlar ve yine bizzat bu duygusallıktan yararlanırlar. Çalışmanın konusunu oluşturan toplumsal hareketler incelendiğinde annelerin, duygularının peşinde bir ritüeli andıran eylemler düzenledikleri ve bu eylemlerini gerçekleştirecekleri sembolik mekânlar yarattıkları gözlemlenir. Paylaşılan duygular üzerinden yaratılan bu mekânlar temelinde yükselen ortak anlamlar da hareketin merkezine yerleşir; onu daha sağlam ve güçlü kılar. Ortaklaşan duygular üzerinden inşa edilen mekânlar ve kurulan ittifaklar, netice olarak, yeni ortaklıklar ve duygusallıklar yaratır.

Mayıs Meydanı Anneleri'nin "anneliğin", toplumdaki dokunulmazlığından ve kutsallığından yararlandıklarını söylemek duyguların nasıl siyasallaşabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu şekilde annelik üzerinden ilerleyerek meşruiyet kazanma çabasındaki anneler, birer siyasal aktör olarak duyguların siyasallaşmasının da birinci dereceden öznesi konumuna gelirler. Özellikle Mayıs Meydanı Anneleri'nde bu çok daha derin bir biçimde hissedilir. Örneğin, hamile kadın görselliği toplumsal hareket bağlamında sürekli olarak kullanılmıştır. Deyim yerindeyse kayıp çocuklarına ulaşamayan annelerin durumu "sürekli hamilelik" olarak nitelendirilmiştir. *Madres*'ten Bonafini, oğlunun yokluğunun onu sonsuz süreli olarak hamile bıraktığından bahsetmektedir (Hernandez, 2002: 402). Burada hamilelik kadın bedeni üzerinden duygusal emek üretimine örnek oluşturmaktadır. Kendini, kayıp çocuğunun ardından sürekli olarak hamile olarak nitelendiren Bonafini, şüphesiz ki kadınlığın en kutsal sembollerinden hamilelik üzerinden sesini duyurmayı ya da toplum üzerinde etki bırakmayı mümkün kılabilmiştir. Hamilelik bir duygusal süreç olarak aynı zamanda evrenseldir de. İşte bu evrensellik anne hareketlerinin hem içeride hem dışarıda sesini duyurmasında büyük önem arz eder.

Buna paralel olarak kendini bu şekilde sürekli hamile tanımlaması sayesinde anne, bizzat içinde bulunduğu durumu da yine duyguları yardımıyla daha net biçimde algılamaktadır. Duygular, bizzat aktivistin içinde bulunduğu durumu anlamlandırmasında ve iç dünyasından yola çıkarak haklılığını kendine ispatlamasında büyük önem arz eder (Brown ve Pickerill, 2009). Çocuğu kaybedilmiş ve bu nedenle de kendini sürekli hamile hisseden anne, kendi içinde, şüphesiz çok haklıdır. Hissettikleri üzerinden içinde bulunduğu durumu tanımladığı oranda anne, hiç hak etmediği bir süreci yaşadığına kanaat getirecektir. Dolayısıyla duygusal emek

üretimi hem kişinin kendine karşı tutumunda, hem de toplum nezdinde konumlanışında özneyi haklı, öznenin direnişini ise meşru kılmaktadır. Özetle, duygusal emek üretimi sadece dışarıya karşı bir meşruiyet aracı olarak görev yapmamakta; bizzat bireyin kendi içindeki haklılığının bir göstergesi halini almaktadır.

Mayıs Meydanı anneleriyle yapılan röportajlara bakıldığında, hareketin bizzat katılımcıları tarafından anneliklerine yaptıkları vurgu geniş bir biçimde hissedilmektedir. Bir Mayıs Meydanı Annesi'nin belirttiği üzere; “Her birimizin dokuz ay boyunca bir bebek taşımış olduğu gerçeği bizi dışarıya, çocuğumuzu aramaya çıkararak şeydir kuşkusuz. Her şey annelikten ileri gelmektedir. Bundan başka bizi bunları yapmaya ikna edecek bir şey söz konusu olamaz. İçgüdülerimiz ile hareket ediyoruz. Dolayısıyla rasyonel değil yaşadığımız; her şey annelikten ileri geliyor” (Burchianti, 2004: 142).

Kısaca denilebilir ki her iki ülkede de toplumsal hareketin “annelik” üzerinden üretilmesi, ona ayrı bir güç ve meşruiyet de sağlamıştır. Bu şekilde toplumsal gücünü, toplumsal hareket aracılığıyla duygular üzerinden somut kılabilmiştir (Aretxaga, 1997: 105). Özetle siyasallaşan aktörler olarak anneler ile birlikte duyguların siyasallaşmasından da söz etmek gerekmektedir.

Annelerin, anneliğin kutsal karakterinden yola çıkarak bu duygulanım yoluyla kendilerini daha net ifade ettikleri gerçeği yanında başta medya olmak üzere üçüncü tarafların söz konusu toplumsal hareketleri “sadece annelik” bağlamında değerlendirmeye çalışmaları da gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle Türkiye’de kendilerine “Cumartesi Anneleri” olarak seslenilmesi yerine “Cumartesi İnsanları” tabirini tercih ettiklerini sık sık vurgulasalar da (Tanrıku, 2003) başta medya sonrasında ise siyasal söylem “anne” ve “annelik” üzerinden hareketi isimlendirmeye devam etmiştir.¹³

Hareketin annelik üzerinden tanımlanması, hareketi siyasal boyutundan soyutlayıp “acıma” ve “duygusallığa” indirgemesi açısından ciddi bir biçimde eleştirilmektedir (Baydar&İvegen, 2006). Özellikle Türkiye örneğinde görüldüğü üzere, Cumartesi Anneleri’nin medyada yansımaları “annelik” üzerinden gerçekleşmiş, hareket toplumsal ve siyasal içeriğinden olabildiğince arındırılıp, çocuğunu arayan acılı anneler anlatısı üzerinden yeniden üretilmeye çalışılmıştır. Kayıpların arkasındaki siyasal ve toplumsal hikâye ihmal edilmiştir.

Bu noktada şu soru akla gelmektedir: Bir toplumsal hareketin, patriarkal yönetimin temelinde yer alan bir konumlanıştan yola çıkması, onun ortaya çıkardığı toplumsal hareketin de “direniş”ini sorgulanır kılmaz mı? Öyle ki, Taylor (1997) bu konuda *Madres*’in Latin Amerika’da kadın hareketliliğini arttırdığını belirttikten sonra bu hareketlenmenin annelik üzerine var olan geleneksel anlatı ve mitlerden beslendiğini belirterek bunu eleştirir. Benzer şekilde

¹³ Medya tarafından Cumartesi Anneleri’ni anne ve annelik üzerinden kimliklendirme çabasının en büyük istisnası Bianet’tir. Bianet’in Cumartesi Anneleri’ne dair süreklilik taşıyan haberleri sitede ya “Cumartesi Anneleri/ İnsanları” şeklinde ya da sadece “Cumartesi İnsanları” tanımlaması biçiminde yer almaktadır. Bianet’in internet sayfasında Cumartesi Anneleri’ne dair yapılan haber taramalarında 2011 yılının sonlarından itibaren harekete yönelik Cumartesi İnsanları ifadesinin daha sık tercih edildiği gözlemlenmektedir.

İvegen ve Baydar da (2006: 695) anneliğin patriarkal kültürün güvenli bir kategorisi olarak dokunulmazlığından dem vurur.

Anneliğin bu şekilde patriarkal düzende konumlanması esas alınarak yapılan yorum ve hareketleri siyasal içeriğinden arındırmaya yönelik çabaların varlığı yadsınamaz olsa da bu hareketlerin, bir yönüyle, aynı zamanda feminist içeriğe sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Anneler, sadece askeri rejimle ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi devlet şiddetiyle savaşmadılar; aynı zamanda patriarkal toplumla da savaştılar (Hernandez, 2002: 403). Anneler, iktidar tarafından onlara biçilen kamusalığın sınırlarını aşarak bambaşka bir kamusalık inşa edebildiler.

Sonuç olarak adlandırılmaları hangi şekilde olursa olsun her iki hareketin de en büyük başarısı annelik ve genel olarak kadınların toplumdaki sınırlı konumlarını genişletmek oldu. Bu genişleme büyük ölçüde duygular temelinde yaratılan annelik üzerinden gerçekleşti ve yine bu ortak kimlik üzerinden ritüellerini, mekânını ve evrenselliğini yarattı. Plaza de Mayo annelerinden Bonafini'nin de belirttiği üzere *Madres*, parçası haline geldikleri toplumsal hareketin izinde, kocalarının izni olmamasına rağmen kalıplarını kırıp farklı bir kamusal görünüm elde edebilmişlerdir (Hernandez, 2002: 403). Bu açıdan her iki harekette de o güne dek hiç sokağa çıkmamış, siyasallaşmamış kadınların ilk kez farklı bir kamusalık dâhilinde temsilleri söz konusu olabilmiştir. Özetle, anneler ve annelik artık siyasal ve kolektif bir harekete işaret etmektedir (Taylor, 1997: 194).

Sonuç

Yıl 2012. “Bizde Yok” adlı tiyatro eserinin hem senaristi hem de yönetmeni Ufuk Tan Altunkaya Türkiye’de kayıplar sorununu ve tabii ki Cumartesi Anneleri’ni konu ettiği eserine dair kendisiyle yapılan söyleşide şöyle diyor: “...yaşları 22 ile 30 arası değişen ve aslında 90’larda çocuk olan insanlar bizim şu anda ana kitlemiz ve çoğu Türkiye’de gözaltı kayıplarının olduğunun farkında bile olmayabilirler. Oyundan sonra böyle bir şey de varmış, Cumartesi Anneleri de varmış demeleri ya da bilenlerin tekrar hatırlaması, bakın bunlar çözülmüştü hâlâ, hatta kötüye gidiyor demeleri için bir dürtme aslında tamamen” (Altunkaya, 2012).

Cumartesi Anneleri, bugün hala sokakta, eylemlerine devam ediyorlar. Oyunlar, şiirler ve besteler de bu eylemlerin devamı olarak aradan geçen süreye rağmen kayıplar gerçeğini hem yaşatıyor hem de hatırlatıyor. 1990’larda yaşanan pek çok acı belki unutuldu ama Türkiye’nin bir ‘kayıp sorunu’nun var olduğu unutulmadı. İşte bu toplumsal hafızayı yaratan ve 1990’lı yıllardan bugünlere kadar aktaran veya aktarılmasına vesile olan bizzat Cumartesi Anneleridir. Bugün, Cumartesi Anneleri’nin kendi çocuklarının hesabını sormakla yetinmediklerini, çok çeşitli toplumsal ve siyasal olaylara müdahil olduklarını; Hrant Dink’in ölümünden Balyoz Davaları’na kadar pek çok meseleye dair söyleyecekleri bir şeyleri olduğunu görüyoruz.

Arjantin’de ise *Madres*, hem kayıpların sorumlusu olarak nitelendirilen askeri cunta lideri Vindela’nın yargıda hesap vermesini sağladı, hem de sürekli bir kurumsal yapıya dönüştü. Bu noktada her iki ülkenin hareketi için de söylenebilecek olan şey; bu hareketlerin tek bir olaya

yönelik ve tek amaçlı bir örgütlenmeden toplumsal, ekonomik ve politik çok çeşitli alanlara dair haksızlıklara karşı çıkan ve varlık amacını artık kayıplarla sınırlı tutmayan örgütlenme hâlini aldıkları yönündedir. Buna ek olarak her iki hareket de o günlerden bugünlere bir toplumsal hafıza yaratmayı başaramış; bu çerçevede kayıp sorunu ve bununla bağlantılı çok sayıda toplumsal ve siyasal sorun ile ilgili nesilden nesile ulaşabilen deyim yerindeyse sembolik bir direniş kültürü yaratabilmiştir.

Çalışma boyunca gösterilmeye çalışıldığı üzere, tarihsel arka plan, ortak semboller ve bir eylem biçimi olarak sivil itaatsizlik üzerinden ortaklaşan her iki ülkedeki hareketler, sosyolojik açıdan büyük ölçüde farklılaşmış bir yapıya sahip olmakla birlikte “annelik” üzerinden yaratılan ortak kimlik yardımıyla benzer aşamaları kat etmeyi ve benzer yollardan ilerlemeyi başarmıştır. Onları uluslararası ve hatta evrenselde birleştiren annelik kimliği olmuştur.

Bir taraftan annelik ve ona atfedilen kutsallıktan bolca yararlanılması hareketlerin feminist içeriğine zarar verirken; diğer yandan annelerin, sivil itaatsizlik eylemleri üzerinden bir eylemci olarak kadının gücünü ve kapasitesini kanıtlaması harekete güçlü bir feminist ruh kazandırmaktadır (Howe, 2006: 43). Duygusallık ve geleneksel rollere yapılan vurgu annelere yöneltilen feminist eleştirilerin haklı yönlerini ortaya koysa da; Arjantin’de ve Türkiye’de kadınlar, bu sayede, paylaştıkları duygular üzerinden bir ortak kimlik yaratıp güç kazanabilmiştir. Bu kimlik oluşturma süreci büyük ölçüde patriarkal yönetimin temeli olarak nitelendirilen annelik üzerinden inşa edilmiştir. Bu bağlamda, toplumsal hareketleri doğrusal bir çizgide ve geleneksel kalıplarla düşünmek yerine; karmaşık ve ucu açık bir eleştirel alan olarak düşünmek en doğrusu gibi görünmektedir. Bunun için ise, Howe’un (2006: 48) bize hatırlattığı ve sonuç bölümünün başlangıcında ifade ettiğimiz üzere, annelerin bugün, kayıp çocuklarının çok ötesine geçen toplumsal, siyasal ve yaşamsal mücadelelere katılımı üzerine düşünmek ve toplumsal hareketi bu bağlamda tartışmak önemli görünmektedir. Hareketler, feminist olarak nitelensin ya da nitelendirilmesin feminist harekete kazandırdıkları açısından ve en önemlisi kadına farklı bir kamusal alanı yaratması nedeniyle dikkate değer bir öneme sahiptir.

Kaynakça

- Agosin, M. ve C. Franzen (1987) "A Visit to the Mothers of the Plaza de Mayo", *Human Rights Quarterly*, 9(3): 426-435.
- Ahıska, M. (2006) "Kayıp Annelerinin Şiddete Tanıklığı", *Amargi Dergi*, 2: 20-22.
- Altay, V. (2014) "Berfo Ana ve Mezarsız Kürtler", *Radikal Gazetesi*, 16 Şubat.
- Altunkaya, U. F. (2012) "Bir Dürtmedir Tiyatro, Bir Uyandırmadır" [çevrimiçi], *Hakikat adalet Hafıza Merkezi*, söyleşiyi yapan: Z. Ekmekçi, 19 Kasım, <http://hafiza-merkezi.org/duyuru.aspx?NewsId=99&LngId=5>.
- Arat, Y. (1998). "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", S. Bozdoğan ve R. Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 82-98.
- Aretxaga, B. (1997) *Shattering Silence Women, Nationalism and Political Subjectivity in Northern Ireland*, Princeton: Princeton University Press.
- Aslan, Ö. (2008) "Kaçınılmaz Ölümün Girdabında Annelik: Türkiye'de Annelik Politikası ve Barış Anneleri Deneyimi", *Feminist Yaklaşımlar* [çevrimiçi], 5, http://www.barisincinkadınlar.com/baris/haber_detay.asp?haberID=229.
- Baydar, G. ve B. Iwegen (2006) "Territories, Identities and Thresholds: The Saturday Mothers Phenomenon in İstanbul", *Signs*, 31(3): 689-715.
- Bejarano, C. L. (2002) "Las Super madres de Latin America: Transforming Motherhood by Challenging Violence in Mexico, Argentina, and El Salvador", *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 23 (1): 126-150.
- Brown, G. ve J. Pickerill (2009) "Space For Emotion In The Spaces Of Activism", *Emotion, Space and Society*, 2: 24-35.
- Burchianti, M. E. (2004) "Building Bridges of Memory: The Mothers of the Plaza de Mayo and the Cultural Politics of Maternal Memories", *History and Anthropology*, 15(2): 133-150.
- Caroll, B. (1989) "Women Take Action! Women's Direct Action and Social Change", *Women's Studies International Forum*, 12(1): 3-24.
- Cohen, J. L. (1985) "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", *Social Research*, 52(4): 663-716.
- Çağlayan, H., Ş. Özar, ve A. Tepe-Doğan (2011) *Ne Değişti?*, Ankara: Ayizi Kitap.
- Dangy, T. (2006) "Maternité et Politique: La Place et le Rôle du Mouvement des Mères de la Place de Mai dans la Démocratisation de l'Argentine 1976-2006", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Institut d'Etudes Politiques de Toulouse, Toulouse.
- De Bonafini, H. ve Sanchez, M. (1999) *Une Mère Contre La Dictature*, Paris: Descartes&Cie.
- Doğramacı, E. (1992). *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Bosco, F. J (2010) "The Madres de Plaza de Mayo and Three Decades of Human Rights' Activism: Embeddedness, Emotions, and Social Movements", *Annals of the Association of American Geographers*, 96(2): 342-365.
- Dağı, İ. (1996) "Democratic Transition in Turkey, 1980-83: The Impact of European Diplomacy", *Middle Eastern Diplomacies* [çevrimiçi], 32(2), <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/dagi.htm>.
- Emekçi, Zeynep (2012) "Bir Dürtmedir Tiyatro, Bir Uyandırmadır", *Ufuk Tan Altunkaya ile Söyleşi* [çevrimiçi], <http://www.hah.org.tr/duyuru.aspx?NewsId=99&LngID=1>
- Femenia, N. (1987) "Argentina's Mothers of Plaza de Mayo: The Mourning Process From Junta to Democracy", *Feminist Studies*, 13(1): 9-18.

- Foss, K. ve K. Domenici (2001) "Haunting Argentina Synecdoche in the Protests of the Mothers of the Plaza de Mayo", *Quarterly Journal of Speech*, 87(3): 237-258.
- Gelge.-Bakacak, A. (2009) "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44: 627-638.
- Günçikan, B. (1996) *Cumartesi Anneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, Resmi İnternet Sitesi [çevrimiçi], www.hah.org.tr
- Hernandez-Abreu, V. M. (2002) "The Mothers of La Plaza de Mayo: A Peace Movement", *Peace&Change*, 27(3): 385-411.
- Howe, S. E. (2006) "The Madres de la Plaza de Mayo: Asserting Motherhood; Rejecting Feminism?", *Journal of International Women's Studies*, 7(3): 43-50.
- İvegen, B. (2004) "Gendering Urban Space: Saturday Mothers", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Jasper, J. M. (1998) "The Emotions of Protest: Affective and Reactive Emotions in and Around Social Movements", *Sociological Forum*, 13(3): 37-424.
- Koepsel, R. (2011) "Mothers of the Plaza de Mayo: First Responders for Human Rights," *Case Specific Briefing Paper* [çevrimiçi], Humanitarian Assistance in Complex Emergencies, University of Denver, <http://www.du.edu/korbel/cricc/humanitarianbriefs/rachelkoepsel.pdf>.
- Kurban, D. ve M. Yeğen (2012) *Adaletin Kıyısında: Zorunlu Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Lazar, S. (2006) "Between M-Otherness and Identity: The Narratives of "Four Mothers" and "Abuelas de Plaza de Mayo", Working Paper, The Harry S. Truman Research Institute for the Advancement of Peace Working Paper, The Hebrew University of Jerusalem
- Mango, E. G. (1999) *La Place des Mères*, Paris: Gallimard.
- Özbek, Meral (2010) *Kamusal Alan*, Adıyaman: Hil Yayınları.
- Plaza de Mayo'dan Cumartesi Anneleri'ne- Cumartesi Anneleri - 351. Hafta* (2011) [çevrimiçi video], 23 Aralık, <https://www.youtube.com/watch?v=Gg3BE2F01YE>.
- Radikal (2011) "Barış Anneleri'nden Beyaz Tülbent", 22 Ağustos, http://www.radikal.com.tr/turkiye/baris_annelerinden_beyaz_tulbent-1060828.
- Sanlı, L. (2003) *Toplumsal Hareketler Konuşuyor*, İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık.
- Tanrıkulu, N. (2003) "Cumartesi Anneleri", L. Sanlı (der.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* içinde, İstanbul: Alan Yayınları, 275-292.
- Taylor, D. (1997) *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's Dirty War*, Durham, NC: Duke University Press.
- Torre, S. (2000 [1996]) "Claiming the Public Space: The Mothers of Plaza de Mayo", M. Miles, T. Hall, ve I. Borden (der.), *The City Cultures Reader* içinde, London ve New York: Routledge.
- Yeğen, M. (2013) *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları.